

УДК 39.001.8(438=161.2)

Леся Халюк
(Київ)

ВНЕСОК ПОЛЬСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ У ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРИ ТА ПОБУТУ УКРАЇНЦІВ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У ПОЛЬЩІ

У статті представлено огляд праць, присвячених культурі та побуту українців-переселенців у Польщі, що їх було зібрано й опубліковано польськими науковцями і збирачами-аматорами після подій 1947 року.

Ключові слова: українці-переселенці, польські дослідники, збирачі-аматори, операція «Вісла».

В статье представлен обзор работ, посвященных культуре и быту украинцев-переселенцев в Польше, которые были собраны и опубликованы польскими учеными и собирателями-аматорами после событий 1947 года.

Ключовые слова: украинцы-переселенцы, польские исследователи, собиратели-аматоры, операция «Висла».

The list of the works devoted to culture and life of Ukrainian migrants in Poland is presented in the article. They have been collected and published by the Polish scientists and amateurs after the events of 1947.

Keywords: Ukrainian resettlements, Polish scientists, collector-amateurs, operation *Vistula*.

Питання, пов'язані з життям українців у Польщі, стали предметом наукових зацікавлень зарубіжних дослідників з другої половини ХХ ст. Проте з політичних міркувань у Польщі вивчення цієї теми почалося лише з 1980-х років. Переважно це були не дослідження, а публікації фольклорних матеріалів або спогадів учасників подій 1947 року.

Однією з найвагоміших праць, де народна культура українців Польщі вперше була розглянута в контексті політичних та історичних проблем, стала докторська дисертація М. Трухан «Українці в Польщі після Другої світової війни 1944–1984» [7], яку він захистив на факультеті права і суспільних наук в Українському вільному університеті Мюнхена 1985 року. Окремою книжкою вона була опублікована 1990 року. Ця праця є спробою якнайповнішого висвітлення українського питання в сучасній Польщі. Автор використав не лише доступні джерела українською та польською мовами, але й неабиякий власний досвід молодого учасника і діяча громадського життя української спільноти в повоєнній Польщі.

Загалом М. Трухан охопив усі сторони життя українців, проаналізувавши їх у 22 розділах монографії. Дослідник відтворив історичне тло української національної меншини в сучасній Польщі (під час та після Другої світової війни),

залучаючи документальні свідчення про переселення, діяльність УПА та каральну акцію «Вісла» 1947 року, наслідком якої стало розпорошення українського населення по всій Польщі. Автор використав демографічні матеріали про загальну кількість українців у Польщі (тих, хто відкрито визнає себе українцями, і тих, хто приховує свою ідентичність) і дійшов до висновку, що їх може бути від двохсот до п'ятисот тисяч осіб. Також М. Трухан здійснив демографічний аналіз українського етносу, дослідив географічне розташування, господарські заняття та інші аспекти життя українського населення, яке було позбавлене свого централізованого територіального проживання, на відміну від білоруської меншини в Польщі.

М. Трухан висвітлив видавничу діяльність газети «Наше слово», не оминувши творчої діяльності українських письменників, літературознавців, мистецтвознавців тощо. Окремі розділи книги він присвятив огляду розвитку української освіти та навчання української мови, опису релігійного життя українців Польщі. Також автор зупинився на лемківській проблемі, що торкається не лише становища українців у Польщі, але й труднощів, породжуваних у самій українській етнічній групі. Названу працю можна вважати енциклопедією майже півсторічної історії українського етносу в Польщі.

Варта уваги монографія польського дослідника К. Пудла *Łemkowie* [16], присвячена процесу адаптації лемків у Нижній Сілезії після виселення їх туди в 1947 році. Автор використав як власні записи (учений систематично проводив збір польових матеріалів у 1966–1977 роках серед лемківського та польського населення в 14 повітах Вроцлавського воєводства), так і архівні матеріали, намагаючись показати суспільно-культурне життя лемків на новому місці проживання, незважаючи на той факт, що лемки становили лише 1 % усього населення регіону. У першому розділі К. Пудло розглядає побут та культурне життя лемківського населення до 1947 року: подано опис житла, господарства, вбрання, страв тощо. У наступних розділах зупиняється на причинах та перебігу переселення лемків до Нижньої Сілезії, їх адаптації на нових теренах, стосунках з поляками, релігійному та освітньому питаннях, молодіжних і освітніх організаціях тощо. Звичайно, власне лемківському фольклору в цій праці приділено не багато уваги, проте студія дає змогу побачити причини та процес переселення й умови проживання українців на нових територіях, які власне й спричинили виникнення спогадів про переселення 1947 року.

У 1997 році побачило світ видання «Пропам'ятна книга. "1947"» [3] Б. Гука із серії «Закерзоння». Це збірник спогадів про українські села й містечка на теренах Бойківщини, Лемківщини, Надсяння, Підляшшя й Холмщини, знищені в 1947 році внаслідок акції «Вісла». Книга охоплює історію 47 повітів: Перемишль, Ліско, Новий Сонч, Сянік, Сокаль, Рава Руська, Добромиль, Грубешів, Любачів, Береш, Ярослав, Сянок, Березів, Білгорай, Володава, Біла Підляська. З представлених у виданні спогадів 77 стосуються подій 1930–1940-х років, іноді оповідь доведена аж до сучасності. Варто зазначити, що в матеріалах ідеться не лише про болісну акцію «Вісла» та її наслідки, але й про щоденний побут і громадське життя українців до 1947 року та після нього.

Кожен спогад починається зі згадки про назву місцевості, звідки здійснювалося переселення, поряд з датою подається паспортизація матеріалу: ім'я та прізвище респондента (якщо це жінка, то зазначаються й дівочі прізвища), дата й

місце народження, назва повіту за адміністративним поділом Польщі на 1 вересня 1939 року. Більшість – це спогади очевидців та учасників переселення 1947 року, які були записані Б. Гуком під час польових досліджень (незначна частина) або надходили на адресу редакції «Нашого слова», де частину з них опубліковано.

Недоліком зазначеної праці є той факт, що за наявності кількох спогадів на певну тему автор об'єднав їх в один текст, вважаючи, що вони доповнюють один одного. Таким чином, Б. Гук поєднав записи спогадів про людські долі та індивідуальні погляди щодо описуваних подій. Крім того, деякі тексти відредагував, хоча, як він зазначив, елементи говірки, по можливості, зберіг.

У 1997 році Інститут української філології Університету Марії Кюрі-Склодовської в Любліні організував діалектологічну експедицію на Північне та Південне Підляшшя, під час якої студенти й дослідники-діалектологи зібрили значний масив текстів, що й лягли в основу збірника «Голоси з Підляшшя» [1]. Тематика текстів торкається питань сім'ї, звичаїв та обрядів, того, «що й досі болить». При цьому науковці шукали відповідь на питання, що цікавить і самих мешканців Підляшшя: якою мовою вони розмовляють?

Записи, уміщені в книзі, географічно охоплюють 35 населених пунктів північної та південної частини регіону. Розповіді інформантів, передані у фонетичній транскрипції, паралельно транслітеровано засобами сучасної української графіки при максимальному збереженні говіркових відмінностей. Записані тексти подано за географічним принципом – відповідно до розташування населених пунктів з півдня на північ.

Привертає увагу і брошура *Łemkowie na Dolnym Śląsku – wczoraj-dziś-jutro?* [12]. Вона була створена спеціально для виставки, яку організував у 1998 році в Легніці Лемківський ансамбль пісні і танцю «Кичера» з метою, як зазначили самі організатори, «по-перше, зібрати побільше інформації про лемків та їхню "малу" батьківщину – звідки прибули, як потрапили саме до Нижньої Сілезії, по-друге – намагалися дати відповідь на питання, що трапилося з лемками після 50-ти років проживання на заході на від-

стані від гірської Аркадії – Лемківщини» [12 s. 8–9]. У брошурі подано коротку інформацію про лемків, їхню культуру та побут, причини та обставини переселення, представлено численні фотографії документів, предметів побуту тощо.

Систематично виходять книжки та статті, присвячені історії окремих сіл на Закерзонні, де автори подають історію свого села, своєї родини, розповідають про хід переселення та про подальше життя українців на нових для них землях. Усі вони переважно мають характер спогадів. Такі праці часто містять мапи сіл і тексти, насичені переліком прізвищ переселенців та ілюстративним матеріалом. Іноді в додатках автори подають оповідання, пісні, описи звичаїв та обрядів рідного села. Недоліком є редагування цих розповідей, наближення викладу до літературної мови, лише часткове збереження місцевих говірок. Для прикладу назвемо праці: «Наша громада. (Минуле сіл: Ясунка, Крива і Баниця на Лемковині)» Т. Доклі [5], «Кавальчык тернистой історії села Чорне на Лемковині. 1870–1970» А. Барни [2], *Nasz Lemkowski los* Р. Хомяка [9], *Nad Bieszczadami słońce zgasło* Я. Курака [11], «Жытя Лемка» Т.-Ф. Гоча [4], «Памятна книжка. Село Ганчова (1528–1960)» [6], *Dola Lemka* М. Олешневича [15].

Заслугує також на увагу праця польського історика С. Дудри *Lemkowie* [10], що вийшла у світ у 1998 році. Автор розглядає причини, перебіг та наслідки акції «Вісла» для лемківського населення, яке було примусово виселене з рідних теренів до Зеленогурського воєводства (нині – Любуське воєводство), подає картину пристосування лемків до нового місця проживання, окреслює матеріальні, культурні та освітні можливості переселенців тощо. Учений не оминає увагою і проблему повернення лемків на батьківщину в 1956 році. Зазначимо, що С. Дудра, як і більшість дослідників, використовує у своїй праці спогади самих переселенців [10, s. 178].

Згадаємо також публікацію *Z pamiętnika wsiadłeńca. Wspomnienia* А. Барни [8], що вийшла друком у 2004 році. У ній автор розповідає про трагічну долю свого села Чорне, про перебіг переселення та життя на західних землях. Книга побудована у формі оповіді-спогаду. У до-

датках подано ілюстративний матеріал з історії села.

Надзвичайно цінною є праця І. Мадзика *Bortne i okolycia* [13], яку, як зазначає сам автор, він почав писати «w 1947, pres wyhnania», оскільки «tu ne raz ja czuw zal i placz za ridnom zemlom, <...> czasto spiwaly zalobny pisni pry kotrych plakaly. Duze znych ne znaly alfabetu ale znaly swoiu kulturu, wiru, istoryju» [13, s. 3]. Книга написана у формі спогаду, оповідь ведеться розмовною мовою – лемківською говіркою, транслітерованою латиницею. У передмові автор пояснює причини її написання та розповідає про своїх інформаторів, своє життя та процес збирання матеріалу і підготовки книги. І. Мадзик розповідає про переселення 1947 року, яке називає «евакуація». Виклад насичений численними статистичними даними: кількість переселенців, їхні прізвища та професія, кількість худоби тощо. Часто автор робить відступи, розповідаючи про односельців або події зі свого життя, які не мають стосунку до теми, але роблять оповідь живою і читабельною. Окремий розділ присвячено подіям, що відбувалися в Явожно. Подано перелік прізвищ осіб, жителів с. Бортне, які загинули в таборі Явожно. Також у книзі представлено документи з цієї тематики та фото осіб, яких було переселено в 1947 році та які пізніше емігрували до Сполучених Штатів Америки. Крім того, праця містить тексти лемківського фольклору: весільні, сімейно-побутові, рекрутські пісні, пісні-нісенітниця, приповідки, прислів'я, приказки, жарти, легенди, описи різних звичаїв та обрядів тощо.

На особливу увагу заслугоує видання лемківського прозового фольклору у двох частинах: *Z lemkoowskiej skrzyni. Opowieści z Ługyw i okolic. Część pierwsza* [18] та *Z lemkoowskiej skrzyni. Opowieści z Brzozy i okolic. Część druga* [17]. Зазначені праці є збірками оповідань трьох поколінь лемків, які змушені були жити далеко від своєї малої батьківщини. Оповідання, подані польською мовою, поділено на три групи: спогади найстарших лемків, які пам'ятають життя в горах і яких було виселено в 1947 році, спомини середнього покоління, для якого ностальгія за Лемківщиною є передусім сумом їх родичів, і роздуми наймолодшого покоління, що називає Лемківщину родин-

ним домом – міфічним, утраченим, який пізнають більше з цікавості, ніж через ностальгію [18, s. 5]. На жаль, паспортизація, подана перед кожним текстом, нечітка, часто пропущено інформацію про дату народження інформанта, місце його проживання тощо. Тематика збірників – це насамперед переселення 1947 року, подальше життя на західних землях, стосунки з поляками, освіта, мовні питання, звичаї, обряди, спогади старшого покоління та уявлення молодшого про свою малу вітчизну.

Проте варто зауважити, що збирачі та видавці, які здебільшого були аматорами, розглядаючи розповіді про переселення передусім як історичний матеріал, не ставили за мету дотримуватися фольклористичних методів записування й опублікування. Тому ці тексти зазнають значного олітературнення, що призводить до помітної втрати автентичності народного висловлювання, а отже, і ознак фольклорності.

Прогалину в подальших дослідженнях прозового фольклору лемків про переселення 1947 року певною мірою заповнила праця *Mniejszość w warunkach zagrożenia. Pamiętniki łemkowy* [14], яку підготував польський дослідник В. Сітко. Автор подав розповіді про переселення 1947 року та життя на західних і північних землях у формі 10 спогадів, респондентами яких є Любомира Бінчаровська-Цьолка, Роман Хомяк, Яніна Кіселевич, Теодозія Колічко, Семан Мадзелян, Іван Павелчак, Михал Скірпан, Андрій Сокач, Надія Вислоцька і Ярослав Зволінський. Оповіді подано польською мовою, тематика – традиційна: виселення 1947 року, тяжке життя на нових землях, проблеми навчання та релігії, стосунки з іншими етнічними групами, насамперед поляками.

Джерела та література

1. Аркушин Г. Голоси з Підляшшя [Тексти] / Г. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2007. – 536 с.
2. Барна А. Кавальчык тернистой історії села Чорне на Лемковині. 1870–1970 / А. Барна. – Лігниця, 1996. – 209 с.
3. Гук Б. Пропам'ятна книга «1947» / Б. Гук. – Варшава : Тирса, 1997. – 647 с.
4. Гоч Т.-Ф. Жытя Лемка / Т.-Ф. Гоч. – Зиндранова, 1999. – 164 с.
5. Докля Т. Наша громада (Минуле сіл: Ясюнка, Крива і Баниця на Лемковині) / Т. Докля. – Нью-Йорк, 1969. – 127 с.
6. Памятна книжка. Село Ганчова (1528–1960) / издание Ганчовского Комитета в Соед. Шт. и Канаді. – Юнкерс, 1960. – 81 с.
7. Трухан М. Українці в Польщі після Другої світової війни 1944–1984. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1990. – 404 с.
8. Barna A. Z pamiętnika wysiedleńca. Wspomnienia / A. Barna. – Legnica, 2004. – 152 s.
9. Chomiak R. Nasz Łemkowski los / R. Chomiak. – Stary Sącz, 1995. – 105 s.
10. Dudra S. Łemkowie. Deportacja i osadnictwo ludności łemkowskiej na Środkowym Nadodrzu w latach 1947–1960 / S. Dudra. – Głogów : IntroDruk, 1998. – 199 s.
11. Kurak J. Nad Bieszczadami słońce zgasło / J. Kurak. – Warszawa, 2008. – 104 s.
12. Łemkowie na Dolnym Śląsku – wczoraj-dziś-jutro? – Legnica : Wydawnictwo Edytor Legnica, 1998. – 16 s.
13. Madzik J. Bortne i okolycia [Електронний ресурс] / J. Madzik. – Режим доступу : <http://lemko.org/pdf/Bortne.pdf>.
14. Mniejszość w warunkach zagrożenia. Pamiętniki łemkowy / pod red. W. Sitka. – Wrocław, 1996. – 173 s.
15. Oleśniewicz M. Dola Łemka / M. Oleśniewicz. – Legnica : Wydawnictwo Edytor Legnica, 2009. – 130 s.
16. Pudło K. Łemkowie. Proces wrastania w środowisko Dolnego Śląska 1947–1985 / K. Pudło // Prace i materiały etnograficzne. – Wrocław : Polskie towarzystwo ludoznawcze, 1985. – Т. XXVIII. – 196 s.
17. Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Brzozy i okolic / pod red. M. Szyszko-Graban, A. Szyszko, A. Rydzanicz, ks. A. Graban. – Strzelce Krajeńskie, 2004. – Cz. 2. – 280 s.
18. Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Ługyw i okolic / pod red. M. Szyszko-Graban, A. Szyszko, ks. A. Graban. – Strzelce Krajeńskie, 2004. – Cz. 1. – 151 s.

SUMMARY

The issues connected with the life of Ukrainians in Poland have become a subject of scientific interest of foreign researchers from the late XXth century. In the majority these are not the investigations, but publications of folklore materials or author reminiscences of the participants of events of 1947.

The doctoral thesis of M. Trukhan *Ukrainians in Poland after World War II (1944–1984)* has become one of the most significant scientific works where the national culture of Ukrainians in Poland is considered in the context of political and historical problems. In 1997 the collection of reminiscences of B. Huk in *Zakerzonnia* line *Book of Remembrance. "1947"* has been edited. The Institute of the Ukrainian philology of UMKS in Lublin has published the collection *Voices from Pidliashshia* (1997). Works and articles devoted to the history of certain villages in Zakerzonnia, where the authors offer the history of the village, the family, tell about the course of resettlement and about further life of Ukrainians on new lands, appear systematically. These are the works of T. Doklia, A. Barna, Ya. Kurak, etc. Editions of lemky prosaic folklore in 2 parts *Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Brzozy i okolic* and *Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Ługyw i okolic* (2004) contain stories and reminiscences of three generations of lemky, who have been forced to live far from their *small homeland*, etc. These are the works of unusual significance.

Keywords: Ukrainian resettlements, Polish scientists, collector-amateurs, operation *Vistula*.